

ПИТАННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІЇ В ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

М. В. Коваль (Київ)

Превентивна війна чи віроломна агресія?

У радянській історіографії в основному утвердилася теза про раптову віроломну агресію Гітлера проти СРСР. Проте ця обставина в очах вітчизняних істориків не виглядала очевидною й неспростовною з огляду на існування альтернативної версії превентивної війни Німеччини проти Союзу РСР.

Незважаючи на те, що автором останньої був ні хто інший, як найбільший міжнародний авантюрист і провокатор Адольф Гітлер, ця версія, як не дивно, прижилася. Нагадаємо, що за кілька годин до початку війни «фюрер» звернувся до Червоної армії з відозвою «До солдатів східного фронту». В ній, зокрема, твердилося, що виступ проти СРСР є відповіддю на «дії російських льотчиків», які нібито у ніч з 17 на 18 червня 1941 р. порушили німецький кордон¹.

У світлі навіть неповних знань про низьку боеготовність Червоної армії, нездатність її до будь-якої війни (як оборонної, так і агресивної), а також з огляду на «поступливість приреченого», що її проявляв Сталін щодо Гітлера, неупереджені західні дослідники, передусім з школи відомого німецького вченого, професора Боннського університету Якобсена, у повоєнний період практично нейтралізували версію «превентивної війни Гітлера», але не розвінчали з огляду на очевидну її неспроможність.

Тим часом у тіні науки (так уже примхливо складається її доля) нерідко знаходиться якийсь одержимий дивак або ж пройдисвіт, для котрого начебто незаперечні висновки офіційної версії не є законом і який будь-що прагне «поставити на місце цих учених нездар».

У нашому випадку роль такого роду аутсайдера взяв на себе аматор з досить неординарним життєвим шляхом — Володимир Резун, який обрав собі гучний псевдонім «Віктор («переможець») Суворов» (дефініції не потребує). Його двотомний сурогатний опус «Криголам» і «День—М» став бестселером для невтаємничених у загальнодоступну інформацію з історії війни Німеччини проти СРСР, виданим на одинадцяти мовах. Останньою — дванадцятою — стала російська². Суворов не ставив метою, як це впливає з тексту книги, дослідити тему у прямому розумінні цього слова. Його мета: будь-що довести свою, наперед розроблену версію.

При цьому автор «Криголама» вдається до спритного прийому: відкрито проголошену у радянській военній доктрині загальновідому істину, що будь-яка війна повинна вестися Червоною армією на чужій території, він намагається подати як цілеспрямовану підготовку агресії СРСР саме проти Німеччини. Але ж чи є держава, що наперед планує війну на власній території? Йі де, в яких радянських документах театр воєнних дій конкретизовано?

У «прокрустове ложе» своєї версії автор втискує саме такі дані, що, як йому здається, її підтверджують. Але що це за факти? В. Суворов у своїй праці не використовує загальноприйнятих історичних джерел. «Я цілком свідомо архівні матеріали майже не використовую... Моє головне джерело — відкриті радянські публікації», — хизується він³. І що ж це за публікації? Це переважно мемуари радянських воєначальників, тобто найненадійніше з усіх можливих джерел. Чого варті ці мемуари і спогади, можна судити вже з того, що було

зроблено видавцями з мемуарами полководця «номер один» другої світової війни маршала Г. К. Жукова, який незадовго до своєї кончини скаржився: «Мої спогади — наполовину не мої».

До того ж навіть і з цим неповноцінним джерелом В. Суворов поводить досить безцеремонно: довільно вихоплює з контексту потрібні йому фрази, навіть їхні уривки, супроводжуючи їх нав'язливими тенденційними тлумаченнями. Практично кожний з його аргументів довір'я не викликає і потребує експертизи з допомогою більш надійних джерел, якими є архівні документи.

Для «творчої лабораторії» Суворова характерним є такий приклад. Кілька разів у книзі «Криголам» він торкається будівництва на новому західному кордоні оборонних укріплень («лінії Молотова»). При цьому всіляко наголошує, підкріплюючи свою версію, на тому, що, мовляв, ці споруди були бутафорними, ну такі собі «потьомкінські селища». Автор твердить, що ці «легкі споруди, розташовані рідким ланцюжком, яким не потрібно було багато озброєнь», мали метою ввести в оману Гітлера⁴.

Ці твердження є не що інше, як вигадка, яку начисто спростовують документи німецької групи армій «Південь», в яких детально описуються події навколо «лінії Молотова». Йдеться про донесення у штаб 17-ї армії з місць боїв у районі Леско на р. Санок, де знаходилося близько 100 дотів, частина яких була недобудована. З документів випливає, що в той час як передові німецькі частини пройшли крізь радянську оборону і заглибилися на українську територію, запеклі бої за оволодіння дотами тривали принаймні до 3 липня (цим числом датується останнє донесення)⁵. До речі, Суворов наполягає на тому, що начебто ці оборонні споруди були придушені вже в першу годину війни⁶. Документи це не підтверджують. Доти, як бачимо, штурмували день і ніч спеціальні охоронні дивізії — 444-та і 454-та. Серед документів є доповідь розвідділу командування фронтового тилу групи армій «Південь» до генерального штабу вермахту від 1 липня 1941 р. У ній йдеться про те, що здобуті доти є спорудами «найсучаснішої конструкції», «вигідно розміщені на місцевості», «що робить честь як їхнім будівникам, так і тим, хто здобув їх у бою»⁷.

У названих документах детально описано сенсаційні для німецьких спеціалістів різноманітні конструкторські новинки, потужне озброєння і те, що бетонне покриття їх сягає 1,5—2 м (Суворов наводить цифру в 10 разів меншу). Наведено такі викладки: щоб придушити дот на лінії Мажіно артилерії 17-ї німецької армії потрібно було 4—5 снарядів, а в районі Леско тій же армії з тією ж метою — 150 броньованих снарядів, випущених із зенітних гармат. Одним словом, у документальних першоджерелах йдеться про те саме, що і в Суворова, але з цифрами і фактами, прямо протилежними.

Так само не витримують зіставлення з фактами й інші сюжети «славетної» праці В. Суворова. Звичайно, за таких якостей вона вряд чи може бути предметом ґрунтовного наукового розгляду.

Та й, зрештою, справа не в цій книзі, а у тому, що останнім часом, після об'єднання двох німецьких держав, в історіографії спостерігається процес повернення до традиційних, пангерманістських ідей і концепцій. До речі, як нам уявляється, такі експансіоністські заміри почасти «провокують» ті, хто, володіючи обширними і багатими територіями, неефективно їх використовує. Це не завадило б усвідомити жертвам загарбницьких замірів тих країн, що розвиваються більш інтенсивно.

У сучасній німецькій історіографії робляться спроби переглянути давно вже вичерпані та з'ясовані версії, спростувати усталені точки зору на «східну проблему» Німеччини. У цьому зв'язку слід розглядати і найновіші спроби реанімації версії превентивної війни (Вернер Мазер, Іоахім Хофман, Ернст Топич та ін.). Коротку, але вичерпну

характеристику їх праць дає відомий дослідник історії другої світової війни, професор Тель-Авівського університету, директор Каммінгсовського центру по вивченню Росії та Східної Європи Габріель Городецький. Він пише: «Спільним для Хофмана і Топича, як і для цих дебатів взагалі, є нездатність подати нові докази для обґрунтування голослівних тверджень, наведених ними»⁸.

Звичайно, політичні реалії в Європі та світі у 90-ті роки докорінно змінилися порівняно з 50—60-ми. Але хіба це дає підстави для ґрунтовного перегляду абсолютних істин, зокрема тієї з них, що агресія проти Радянського Союзу була війною Гітлера і тих верств німецького суспільства, які він уособлював, за життєвий простір на Сході, проти СРСР і пануючого в ньому «єврейсько-більшовицького» режиму?

Хіба об'єктивна істина, що ця агресія відбувалася за сценарієм, розробленим ще німецькими кайзерами та юнкерами, сьогодні вже втратила свою силу?

Хіба нині вже не так визивно, як 70 років тому, звучить кредо головного виконавця колонізаторських планів, що уходять у глибини історії,— Адольфа Гітлера: «Ми закінчуємо, нарешті, з колоніальною і торговою політикою довоєнного часу і переходимо до територіальної політики майбутнього. Коли ми сьогодні говоримо в Європі про нові землі, ми можемо у першу чергу думати тільки про Росію і підлеглі їй прикордонні держави»⁹.

Хіба менше переконують відвертості, висловлені тим же «великим фюрером німецького народу» у розмові з комісаром Ліги націй Карлом Якобом Буркхардтом: «Усе, до чого я вдаюся, спрямоване проти Росії. Якщо Захід настільки дурний і сліпий, щоб зрозуміти це, то я буду змушений домовитися з росіянами для удару по Заходу, а потім, після його розгрому, я спрямую усі свої об'єднані сили проти Радянського Союзу. Мені потрібна Україна, щоб нас знову не умили голодом, як в останній війні»¹⁰?

Нарешті, хіба хоч у когось викликає сумнів офіційний, навіть доктринально-директивний документ, прийнятий тими ж «ідеями»? У додатку № 2 до інструкції по розгортанню бойових дій згідно з «планом Барбаросса» щодо характеру війни зазначалося: «Війна проти Росії — один з найважливіших етапів боротьби за існування німецького народу. Це давня битва германців проти слов'янства, захист європейської культури від московитсько-азіатського нашествия, оборона проти єврейського більшовизму. Мета цієї війни — розгром сьогоденної Росії, тому вона повинна вестися з небувалою жорстокістю»¹¹.

Ці програмні документи експансіоністського змісту, проєкспоновані, до речі, на виставці, влаштованій у Берліні до 50-річчя початку нацистської агресії проти СРСР, були розраховані, так би мовити, на перспективу. А реальна ситуація 1940—1941 рр. могла обернутися й на безпосередню загрозу для Німеччини. Але ж у тому то й справа, що аж до самого нападу на Радянський Союз Гітлер та його генерали не відчували ніяких ознак такої агресії. Якби було інакше, Суворов, безсумнівно, не забарився б з цього скористатися і «врізати під дих» готового до всього читача ще й такою сенсацією.

А ось протилежних прикладів — скільки завгодно... Напередодні нападу на СРСР нацистські ватажки наче потурбувалися про сталінське алібі. Характерними є їх заяви. Гітлер: «Росіяни не нападуть і через 100 років... Росіянин є людиною неповноцінною, армія обезголовлена». Начальник генштабу Гальдер: «Немає ніяких ознак агресивних намірів росіян щодо нас... Великий наступ росіян є малоімовірним». Генерал Маркс, помічник Гальдера: «Росіяни не зроблять нам люб'язність своїм нападом». Геббельс: «Сталін тремтить перед Гітлером як кролик перед пітоном» т. ін. і т. п.

Та й навіть поверхове ознайомлення з планом «Барбаросса» переконує, що він був розрахований на що завгодно, тільки не на оперативно-тактичне реагування з метою упередження можливої загрози. Останнім часом поборники версії превентивної війни Гітлера за відсутністю її прямих документальних обґрунтувань вчепилися за знайдений у московському архіві й опублікований у російській пресі план упереджувального удару радянських військ проти німецьких угруповань, зосереджених на західному кордоні Радянського Союзу. Але наскільки цей план, складений, до речі, начальником Генерального штабу Г. К. Жуковим, може слугувати прибічникам версії превентивної війни Німеччини маємо змогу судити з простого зіставлення: план «блискавичної війни» проти СРСР «Барбаросса» датовано 18 грудня 1940 р., а «план Жукова» — ... 15 травня 1941 р. Якби ж воно було навпаки! Але це саме той випадок, коли коментарі є зайвими. На превеликий жаль, «план Жукова» так і залишився планом. А скільки десятків мільйонів життів наших співвітчизників було б урятовано, якби цей план своєчасно реалізували!

Живучість міфу превентивної війни Німеччини проти СРСР, втім, цілком природно базується на спорідненій природі обох тоталітарних режимів, на шакалячих звичках двох диктаторів. Якраз тут не можна не погодитися з Суворовим, який каже, що коли Гітлер був людожером, то з цього не випливає, що Сталін був вегетаріанцем. Сумнівів немає: Сталін також готувався до війни, до того ж, наступальної. Не виключено, що він і розв'язав би її, але, ясна річ, не влітку 1941 р., коли Червона армія не була готовою ні до оборони, ні до наступу. Сталін розумів це, форсуючи її реорганізацію та переозброєння, у розпал яких робив відчайдушні спроби не кидати свої збройні сили у вир світової війни.

Безпідставний перегляд положень та концепцій, усталених у світовій науці, факти свідомих пересмикувань і перекручень, упертих заперечень правди в ім'я негідних інтересів не сприяють процесові демократизації історіографії як науки, ускладнюють становище її творців, які стали на шлях відмови від політизації та ідеологізації історичних знань, примушують вітчизняних дослідників знову займати окопи «холодної війни», аби на цей раз захистити дійсну історію.

Та вийшло так, що у випадку з «Криголамом» на захист історичної правди піднялися разом з деякими російськими істориками і відомі зарубіжні дослідники — професор Боннського університету Ганс-Адольф Якобсен і професор Тель-Авівського університету Габріель Городецький. Саме вони разом з російськими вченими, професорами О. Чубар'яном, О. Ржешевським та іншими стали застрільниками плідної дискусії з приводу того, чи була війна Гітлера превентивною, на великій міжнародній науковій конференції «Початок війни і Радянський Союз 1939—1941», скликаній Інститутом всесвітньої історії Російської Академії наук і Центром Каммінгса для досліджень Росії та країн Східної Європи Тель-Авівського університету у січні—лютому 1995 р.

Приємним сюрпризом для учасників міжнародної конференції стала презентація книги Габріеля Городецького «Міф Криголама», що побачила світ у Росії і до того була видана в ряді інших країн. Книгу Городецького відзначає насамперед наукова обґрунтованість, широке залучення найрізноманітніших джерел, виважене їх коментування, масштабне й неупереджене осмислення подій, гарний літературний стиль.

Габріель Городецький рідко вступає у пряму полеміку зі своїм опонентом Віктором Суворовим — надто вже різняться вагові категорії авторів. Але, м'яко кажучи, сумнівні твердження останнього спростовують сама логіка наукового пошуку професора Городецького, численні нові документи, глибина осмислення ним неймовірно складних між-

народного становища СРСР та внутрішньої обстановки в ньому. А саме цього бракує книзі В. Суворова. Галасливий її «успіх» красномовно свідчить про хибність поєднання науки і політики. В. Суворов зайвий раз надав можливість переконатися у тому, що від такого симбіозу програє, як правило, наука. Як би там не було, будемо вдячні йому за цей урок.

¹ ЦДАВО України, ф. КМФ—8, оп. 2, спр. 142, арк. 10.

² Суворов Виктор. Ледокол. Кто начал вторую мировую войну.—М., 1992.

³ Там же.—С. 13.

⁴ Там же.—С. 94—95, 217, 218.

⁵ ЦДАВО України, ф. КМФ—8, оп. 2, спр. 147, арк. 14.

⁶ Суворов Виктор. Ледокол.—С. 218.

⁷ ЦДАВО України, ф. КМФ—8, оп. 2, спр. 146, арк. 67.

⁸ Городецкий Габриель. Миф «Ледокола». Накануне войны. Пер. с английского.—М., 1995.—С. 11.

⁹ Война Германии против Советского Союза 1941—1945. Документальная экспозиция. Каталог.—Берлин, 1992.—С. 23.

¹⁰ Там же.—С. 32.

¹¹ Там же.—С. 51.

Габріель Городецький (Ізраїль, Тель-Авів)

Міф «Криголама».

Напередодні війни

РОЗДІЛ I

ВСТУП

ПОЛЕМІКА

Небагато подій мали такий вплив на хід другої світової війни та її наслідки як план «Барбаросса». Історії його виникнення присвячено чимало досліджень. Однак зміни політичного клімату викликають трансформації поглядів й оцінок учених. Згідно з традиційним поглядом Німеччина намагалася під впливом економічних, расових і територіальних інтересів встановити гегемонію в Центральній Європі. Протилежна інтерпретація бачить причину війни у здійсненні задумів, викладених Гітлером у книзі «Майн кампф». Третя точка зору пояснює дії німців «демонічною» природою Гітлера. Ідеологізовані інтерпретації або розглядають план «Барбаросса» з марксистських позицій, пояснюючи його економічними причинами, або вважають його логічним підсумком непримиренних суперечностей між фашизмом і комунізмом. Крім того, ряд істориків пояснює кампанію на Сході внутрішньою боротьбою між армією, традиційним істеблішментом і нацистською партією.

Дискусії набрали несподіваного напрямку весною 1985 р., коли мало відомий до того часу «Віктор Суворов» вмістив сенсаційну статтю у газеті російських емігрантів «Русская мысль», що виходила в Парижі. Суворов обрав інтелектуальний орган білоемігрантів, щоб розпочати хрестовий похід проти свята святих російської історії — Великої Вітчизняної війни. Автор показав Радянський Союз не жертвою, а винуватцем війни, стверджуючи, що в липні 1941 р. Сталін був готовий до несподіваного нападу на нацистську Німеччину, а Гітлер лише випередив його.